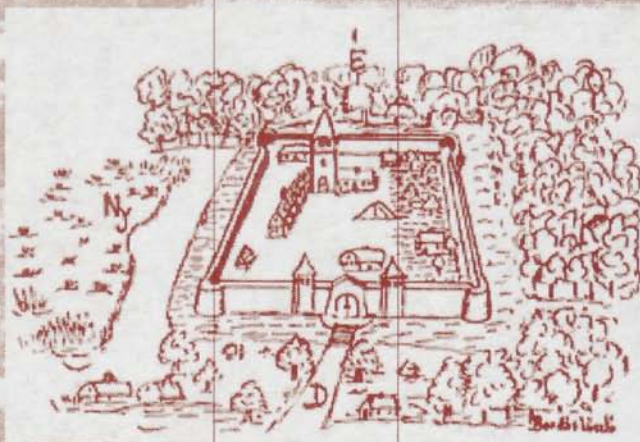

Bordás László

*Nagyszalonta város
levéltáráról és a
szalontai várról*

Bordás László-füzetek 2.

Bordás László

Nagyszalonta város levéltáráról és a szalontai várról

*„Még most is alantabb völgyellik az utca,
Hol falait hajdan árok koszorúzta:
Megnézheti bizony négyszögbe határát,
Ki nem hiszi nékem Toldi jeles várát.”*

Készült Nagyszalontán 1965-70 között.

Tartalomjegyzék

<u>Ajánlás.....</u>	<u>5</u>
<u>Nagyszalonta város levéltáráról.....</u>	<u>6</u>
<u>A levéltár.....</u>	<u>6</u>
<u>Nagyszalonta város levéltáráról c. tanulmányhoz felhasznált</u> <u>írássos emlékek.....</u>	<u>14</u>
<u>A nagyszalontai várról.....</u>	<u>15</u>
<u>OKMÁNYTÁR.....</u>	<u>25</u>
<u>Adatok a szalontai vár történetéből.....</u>	<u>32</u>
<u>Mi történt a Toldi családdal?.....</u>	<u>39</u>
<u>Arany János, Toldi és a Bolyaiak.....</u>	<u>43</u>
<u>A felhasznált forrásmunkák jegyzéke.....</u>	<u>52</u>

Ajánlás

Bordás László Nagyszalonta történetével kapcsolatosan értékes kutatást és adatgyűjtést végezett. Legtöbb kéziratát beadta a Nagyszalontai Arany János Emlékmúzeumba. A kéziratairól és kutatásairól sokan tudtak, mint például Sáfrán Györgyi az MTA kutatója, vagy Balogh Edgár.

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 2. kötetének 225. lapján Balogh Edgár jegyzi meg: *"Egy-egy szaktanulmány nem jut magyar nyelvű közléshez (például Burai Pál anyaga Szatmár vár- és várostörténetéről), kéziratában kallódik (mint Bordás László anyaga Nagyszalontáról)..."*

Bordás László 1977-ben elhunyt. Utódai nem lettek történészek és kutatása tárgyának szakemberei, de a kéziratokat igyekeznek a közvélemény elé tárni. Fia, Bordás István a nagyváradi Fáklya újságban, 1982. október 24-i, vasárnapi számában közölt egy tanulmányt *Adatok a szalontai vár történetéből* címmel, a Bordás László által összegyűjtött adatok felhasználásával. Unokája, Oláh-Gál Róbert pedig a Székelyföld c. folyóirat 2002. októberi számában írt egy cikket *Arany János, Toldi és a Bolyaiak* címmel. Ezek az írások nem születtek volna meg Bordás László adatgyűjtő munkája nélkül, ezért ezt a két írást is beillesztettük ebbe a füzetbe.

Csíkszereda, 2008. szeptember 20-án

Dr. Oláh-Gál Róbert

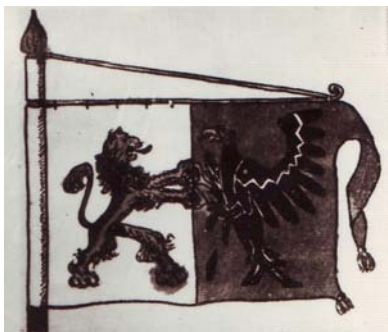
Nagyszalonta város levéltáráról

A levéltár

Mint olyan, aki az utóbbi évtizedekben kezeltem és ismertem szülővárosom, Nagyszalonta levéltári anyagát, elhatároztam, hogy egy rövid tanulmányt írok erről a levéltárról, tapasztalataim, az általam ismert könyvtári adatok, valamint a rendelkezésemre álló más ténybeli bizonyítékok alapján.

Hogy milyen adminisztrációja volt a városnak a XV – XVI. században, nem tudjuk, nem ismerjük. A város maga kicsi, jelentéktelen település volt, tehát adminisztrációja sem lehetett jelentékeny.

Tekintettel azonban arra a tényre, hogy évszázadokon keresztül földesúri székhely volt, hogy néminemű erődtímenye, földvára is volt, feltételezhető, hogy annak megfelelő csekély adminisztrációja is lehetett, tehát némi irattári anyaga is gyűlt össze. Ez az irattári anyag azonban a török inváziók alkalmával elpusztult, vagy a menekülő földesurak magukkal vitték.

**1. ábra: Szalonta alapító zászlaja
(1606)**

A XVII. század elején nagy változás állott be a város életében. A romokban lévő köleséri várba Bocskai István erdélyi fejedelem által betelepíteni akart 300 hajdú Szalontára költözött be. Itt új életet kezdett. A jelentéktelen Szalontából mintegy 50 éven át virágzó várost

épített, helyreállította a várat, melyhez egy őrtornyot emelt, amely ma is áll.

Ezalatt az 50 esztendő alatt már rendes katonai jellegű adminisztrációja is volt a városnak. Volt protestáns lelképásztora, tanítója, volt iskolája és jegyzője is, aki a városi igazgatás írásbeli munkáját elvégezte s a lakosság vitás ügyeit is bejegyezte a jegyzőkönyvbe, a protokollba.

Vásárai híresek voltak. Abban az időben a szalontai hajdúk a köleséri metszett bélyegzőjüket használták, mivel az egykori Kölesér város határa is Szalontához tartozott. A pecsét

körirata a következő volt: "Sigillum civitatis Keleser 1610", közepén a Bocskai-féle oroszlán küzd az osztrák sassal.

A város fontosabb és nevezetesebb okiratai a különféle adománylevelek (amelyeket a pusztákra kaptak), a községházán őrzött jegyzőkönyvek voltak. Ezeket

az ú.n. "leveles ládá"-ban tartották, zár alatt. Ez volt az irattár, illetve az iratőrzés módja.

1658. szeptember havában a török hadak ismét feldúlták Szalontát. Ez alkalommal ismét elpusztult az irattár az adománylevelek csekély részének a kivételével, amit megmentettek.

A török hódoltság alatt új élet indult. A városban maradt lakosság, az első nehéz évek után, kezdett beletörődni az új helyzetbe, s ahhoz alkalmazkodni. Minden bizonnyal abban az időben is volt némi adminisztráció. A török 1692. június 6-án vonult ki a városból, mely alkalommal minden irattári anyagot elpusztított, amint azt tette Várad feladásakor

is. A szalontaiak ez alkalommal is meg tudták menteni adományleveleik csekély részét, amit valószínűleg az 1658-as meneküléskor vittek magukkal a menekülő vezetők, s azt a törökök kivonulása után visszahozták.

Hogy a hódoltság ideje alatt élénk élet volt a városban, arra több bizonyíték maradt fenn, amiről egy másik tanulmányban fogok megemlékezni.

A törökök kivonulása után ismét új élethez kezdett a város lakossága.

Város adminisztrációja megindult új, szervezett formában. A város vezetősége új, metszett bélyegzőt készíttetett a következő felirattal: „Szalonta városa pecsétí 1695”. Ennek a bélyegzőnek a közepén is az osztrák sassal küzdő Bocskai-féle oroszlán látható.

A fennmaradt írásos emlékekből a „Diarium oppidi Salonta”-ból megtudjuk, hogy már 1714-ben a város adminisztrációja példásan működött, teljesen meg volt szervezve.

A város jegyzője, nótáriusa intézte az adminisztráció írásbeli részét. Említésre méltó itt is, hogy a városnak ebben az időben már középfokú jelleggel bíró iskolája is volt, amit saját anyagi erejéből tartott fenn.

A török hódoltság megszűnte után, mintegy 150 esztendő alatt tetemes irattári anyag gyűlt össze, amit az akkori nádfedeles városháza egyik szobájában őriztek.

Sajnos, hogy ez az irattári anyag – egy nagyon kevés kivételével – az 1847. április 17-én történt tűzvész martaléka lett.

Ennek az irattári anyagnak pusztulásáról városunk nagy szülötte, Arany János költő, aki akkor a város másodjegyzője volt, a következőket írja: „....meggyúlt a városháza, mely náddal volt fedve, a levéltára is, jóllehet boltozatos volt, de sem vastábla, sem vasajtó nem védelmezték, ablakain s törvényház felőli ajtaján begyúlt s minden hivatalos irományaink, törvény- és jegyzőkönyveink, számadási irataink, a várost érdeklő régi hasznos okleveleink, szóval minden ami a város beligazgatása s jövője biztosítására szükséges vala, a város pecsétjével együtt a pusztító vész martaléka lőn.

... Érzékeny csapást ejtett rajtunk a földek felmérését, s az egyéni birtokot kimutató könyveknek elégetése...”

Az, hogy egy csekély számú irattári anyag nem lett a tűzvész martaléka, azzal magyarázható, hogy nem volt bent az irattárban a tűzvész napján. Ilyen megmaradt irattári anyag: Diarium oppidi Salonta 1714-ből, adószedési lajstromok amelyek az ú.n. persecutor-oknál (adószedőknél) voltak, egy csomó felbontatlan végrendelet stb.

2. ábra: A nagyszalontai Városháza

A tűzvész idején Arany János másodjegyző összegyűjtötte a megmaradt iratokat, s azokat a tűzvész után létesített városházánál helyezte. (Ez a városháza a jelenlegi városháza, tanácsháza helyén állott.)

A nagy tűzvész után ismét megindult az irattári anyag gyűjtése, azonban már rendszeresített alakban.

A tűzvész szomorú eseményein tanulva, a város előljárósága az új városháza egyik szobáját – amit irattárnak szánt – téglá bolthajtással, ajtaját és ablakát vaslemezzel látta el, hogy az ott található irattári anyagot egy újabb esetleges tűzvész ellen megvédje.

A város mindenkori főbírója, jegyzői szorgalmasan gyűjtötték az irattári anyagot, amely lassan–lassan kezdett szaporodni.

A város rohamos fejlődésnek indult s ezzel párhuzamosan bővült az adminisztrációja is, gyarapodott irattári anyaga. A város vezetősége e század első évtizedének utolsó éveiben szép, emeletes, modern városházát építtetett, a régi helyén. Ennek emeletén a nyugati szárnyból észak felé

nyúló mellékszárnyban egy nagy termet készíttetett azzal, hogy ott fogja elhelyezni az irattárat. Ez meg is történt. Az irattárba a folyósóról volt a bejárat, valamint ugyancsak a folyósóra

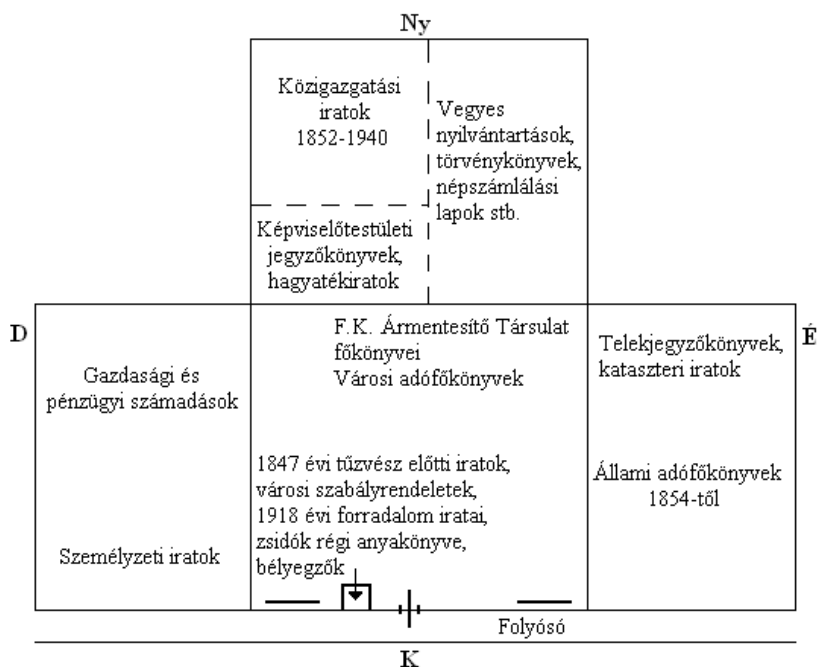

szolgált két nagy ablak is. Úgy az ajtót, mint az ablakokat, több milliméter vastagságú vaslemez védővel látták el tűz és betörés ellen.

Az irattári anyag itt nyert elhelyezést külön e célra készített állványokon. Az állványok a falhoz voltak rögzítve, a padozattól a mennyezetig.

Később újabb állványok készültek, amelyeket a terem közepén helyeztek el.

Jelen tanulmány írója 1924-ben kezdett a város irattári anyagával megismerkedni. Később irattáros is lett, s mint ilyen, a városi tanács határozata alapján, az irattári anyagot, mely az első világháborút követő években eléggé rendezetlen állapotba került, rendezte is megfelelő segítséggel. A rendezési munkálatokat személyesen vezette és irányította s minden iratba betekintett. Az irattári anyag rendezésére a városi tanács tetemes összeget fordított.

Az irattári anyag a rendezés után a következőképpen nyert elhelyezést az állványokon:

Az ajtó melletti szekrényben helyeztük el az 1847. évi tűzvész előtti iratokat, a városi szabályrendeleteket, az 1918. évi forradalom iratait, a zsidók régi anyakönyveit stb.

Meg kell említenem azt az örömdetes eseményt, hogy a második világháború alatt, 1944. októberében városunkban és városunk határában dúló harcok idején, az irattári anyag érintetlen maradt.

Az irattári anyag állandóan gyarapodott, igyekeztünk azt szép rendben tartani.

Az 1842-1947 évek között összegyűjtött irattári anyagot, mint a város főjegyzője, 1947 októberében történt nyugdíjaztatásomkor adtam át utódomnak.

A Népköztársaság rajonálása alkalmából, 1952-ben, a városháza épületét meg kellett osztani a városi néptanács és a rajoni néptanács között, így minden szobára, férőhelyre szükség volt.

A rajoni néptanács vezetősége azt határozta, hogy a levéltárat kiüríti s termét irodahelyiségeknek alakíttatja át. Ezen határozat alapján az egész irattári anyag a városháza pincéjébe került, ahol a pince nedvessége, a feljövő talajvíz, annak túlnyomó részét teljesen tönkretette. A megmaradt iratok egy részét az állami papírgyűjtő vállalat és a magán kereskedők vásárolták meg. Így került egy bizonyos mennyiség a piacra, mint csomagoló papír, ahol egy ellenőrzésen az Állami Levéltárak közegei találtak értékes iratdarabokat belőle. Vizsgálatot is indítottak ez ügyben, de már késő volt, az irattári anyagot megmenteni nem lehetett. Egy nagyon kevés rész maradt csupán, ezt leltározták és 1954. december 22-én az Állami Levéltár nagyváradi osztályának adták át. Ezt a csekély anyagot 1958-ban volt alkalmam megtekinteni.

A megmaradt anyag között említésre méltó: az 1870., 1881., 1890. és 1900. évi népszámlálási iratok, ívek, 20 kötetben, a városi tanács határozatainak jegyzőkönyvei 1852., 1861., 1860-67, 1916-19, 1921-25 évekből, a kataszteri nyilvántartások, a számadási főkönyvek 1858-1867 évekből és még egyéb iratok.

Végezetül megemlítem, hogy Rozvány György és dr. Móczár József, Nagyszalonta monográfiájának írói arról emlékeznek meg műveikben, hogy azok összeállításánál használt anyagot a város levéltárában helyezték el, hogy ott bárki által tanulmányozható legyen. Én ezt az anyagot 1924-ben már nem találtam a város levéltárában. Hogy mikor s hova tűnt el onnan, megállapítani nem tudtam.

Nagyszalonta, 1960. szeptember hó

Nagyszalonta város levéltáráról c. tanulmányhoz felhasznált írásos emlékek

1. Rozvány György: Nagyszalonta mezőváros történelme (monográfiája), Gyula, 1870
2. Rozvány György: Nagyszalonta történelméhez, Nagyszalonta, 1889
3. Rozvány György: Nagyszalonta történelme (1800-1848), Nagyszalonta, 1892
4. Gere Ferenc és Katona Mihály: A nagyszalontai gimnázium története, Nagyszalonta, 1896
5. dr. Móczár József: Nagyszalonta 1606-1906, Nagyszalonta, 1906.
6. Încheierea nr. 114/1928 din 3 iulie 1928 a delegației permanente a orașului Salonta – Szalonta város állandó választmánya 1928. július 3-án hozott 114/1928 sz. határozata
7. Decizia nr. 1160 din 4 martie 1931 a primarului orașului Salonta – Szalonta város polgármesterének 1931. március 4-én kiadott 1160 sz. végzése
8. Inventar despre rămășițele arhivei orașului Salonta, predate Arhivelor Statului, întocmit la 22 decembrie 1954. – Szalonta város irattárának maradványáról 1954. december 22-én készített leltár

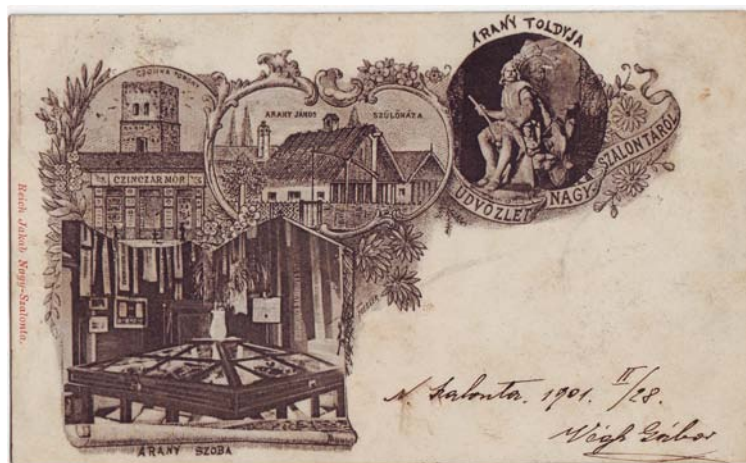
A nagyszalontai várról

A volt szalontai várról több írásos emlék maradt fenn, melyeknek felhasználásával – jelen tanulmányomban – megkísérlem időrendi sorrendben összeállítani ennek a várnak a történetét, mely már mintegy 150 év óta a múlté s amelyből ma még áll a régi őrtorony, amit a későbbi utókor „strázsaház”-nak, a még későbbi pedig „Csonkatorony”-nak nevezett el, mivel évszázadokon keresztül csonkán állott a város közepén.

Ebben a toronyban helyezték el 1899-ben Arany János Emlék-Múzeumot.

Nagyszalonta, 1972. május hó.

Bordás László

3. ábra: Nagyszalontai képeslap

Nagyszalonta város főterének ma is egyik történelmi nevezetessége, a rég múlt időkre emlékeztető, műemléknek nyilvánított „Ótorony”, népies nevén a „Csonkatorony”.

Ez a torony őrzi falai között immár több mint 70 esztendeje a város nagy szülöttének ARANY JÁNOS koszorús költőnknek emléktárgyait, amit az utókor kegyelettel összegyűjtött, őriz, gondoz és évente több ezres létszámban látogat.

E torony építésének pontos idejét nem ismerjük. Fenmaradt ugyan néhány írásos emlék amelyből megállapíthatjuk, hogy a tornyot a Szalontára beköltözött 300 hajdú építette 1620 – 1636 között, s azt a törökök elleni harcok alatt őrtoronyként használták, mint a körülötte elterülő legkimagaslóbb részét.

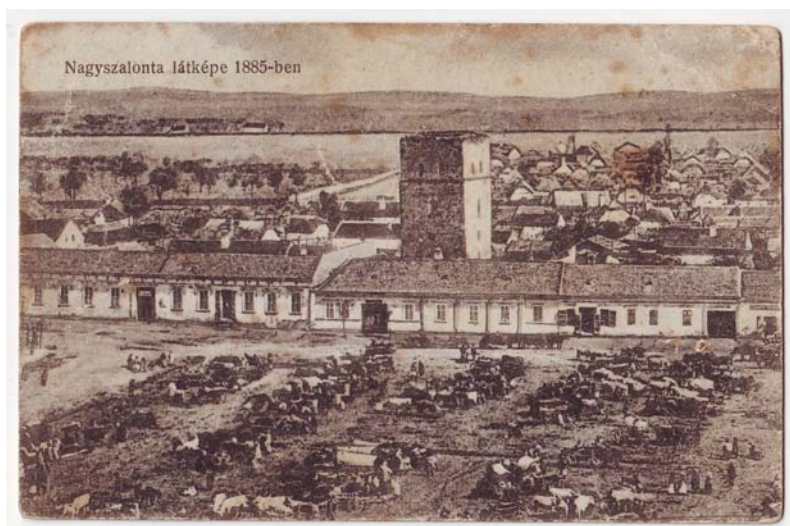
Ezt a tornyot megénekelte Petőfi Sándor 1847-ben, mikor Aranyéknál járt látogatóban Szalontán, „A csonka torony” c. versében, sőt azt le is rajzolta.

Megénekelte Arany János is 1859-ben „Az ó torony” c. versében.

A torony történetét leírta Debreczeni István „Az Arany múzeum története és katalógusa” c. munkájában¹.

Jelen tanulmányomnak tárgya a volt szalontai vár történetének megírása, nem pedig a jelenleg is fennálló toronyé, a Csonkatoronyé, így tehát az alábbiakban csak az előbbivel foglalkozom.

¹ Szatmár, év nélkül 8-11 oldal.

4. ábra: Nagyszalonta 1885-ben

Szalonta a XII. és a XIII. században királyi birtok volt. A XIV. század végén azonban, pontosabban 1398-ban, „leánynegyed” címen a Toldi nemzetség birtokába került², ők lettek földesurai, és azok is maradtak – kisebb megszakítással – 227 éven keresztül.

Minden valószínűség szerint, nem sokára lakást (kastélyt) is építettek itt maguknak, és ide is költöztek.

A XV. században, ez az anyagilag egyre gyarapodó kiterjedt tagú földesúri nemzetség, hamar kiterjesztette birtokait a szomszédos községekre is, mint például Bátor, Csátfalva stb.³, valamint az egykori Szilágy, Bihar és Zaránd megyék több helységeire, minek következtében jelentős szerepet vitt a gazdasági, társadalmi és politikai életben a Sebeskörös-menti Toldi községtől Nagyfaluiig, az egykori Zaránd megyei Pál községtől a Bihar megyei Sarkad községig.

² Budapesti Országos Levéltár: 1398: D1. 28.125.

³ Idem: 1433: D1. 30.169 és 1473: 63.259.

Szalontáról ebből az időből nagyon keveset tudunk – történeti adatok hiányában –, jelentéktelen eldugott kis település lehetett sűrű erdővel körülvett nádas közepén. Azonban töle nyugatra, mintegy félórányi járásra, a Várad-Temesvár főközlekedési út mentén feküdt Kölesér városa és vára, a Kölesér patak mentén. E város és vár fontos politikai, gazdasági és vallási szerepet töltött be a környék akkori életében.

A történelemből tudjuk, hogy Dózsa György dél-bihari parasztseregei Köleséren gyűltek össze és innen indultak a környék kizsákmonyoló urai ellen, s hogy elsőnek a szalontai Toldiakat támadták meg, s valamint azt, hogy nagy pusztítást vittek végbe a környék urai között⁴.

A Dózsa-féle parasztlázadás utolsó jelenete Bihar megyében folyt le, melynek felszámolására Szapolyai János erdélyi vajda Tomori Pált küldte ki.

Tomorit e feladatának végrehajtásában Perényi püspök, az Ártándiak, a Bajomiak és a Toldiak támogatták⁵.

Ez utóbbiaknak érdekükben volt, hogy a parasztlázadást mielőbb felszámolják, hiszen ők és birtokaik szenvedtek legtöbbet a lázadóktól.

Tomori vezetése alatt szervezett csapatok öszre leverték a parasztlázadás bihari maradványait, s így a Toldiak visszakaphatták szalontai birtokukat.

Véleményem szerint téves Rozvány Györgynek azon állítása, hogy „1515-ben vette birtokába a Toldi család Szalontát” s továbbá, hogy „... így kerülhetett Szalonta .. a Toldi család birtokába”⁶.

Rozvány György nem ismerte (talán nem is ismerhette) azt az okmányt, hogy a Toldiak Szalontát már előbb, azaz 1398-

⁴ Dankó Imre-Küreh József: Kötegyán. Gyula, 1960; 22. oldal.

⁵ I-mű: 202-202. old.

⁶ Rozvány György: Nagy-Szalonta mezőváros történelme (monográfiája), Gyulán, 1870, 12-13. old.

ban kapták meg, s hogy aktívan résztvettek, a Dózsa-féle parasztlázadás felszámolásában.

A történelemből ismerjük azokat a szigorú intézkedéseket amiket a lázadó parasztokkal szemben foganatosítottak a felkelés leverése után.

Bizonyosra vehetjük, hogy a Toldiak, miután visszatértek birtokukba, nyomban megkezdték annak újrászervezését. Ezt igazolja az 1552-ik évben történt portaösszeírás is, mely szerint Szalontán Toldi Mihálynak 4, Toldi Miklósnak pedig 6, összesen tehát 10 portájuk volt⁷. Az első írásos emlék a szalontai várról az 1560-ban Enyeden tartott erdélyi országgyűlés dokumentumában található⁸. Az országgyűlés elrendelte – többek között – a szalontai vár (erődítmény) szakértő által történő felülvizsgálását s annak megtartását (megerősítését). 1596. évben azt találjuk, hogy „...Szalontán erdélyi hajdúktól őrzött palánkok készültek”⁹. Bocskai István erdélyi fejedelem 1606. március 16-án kelt adománylevelével Jóthe Gergely kapitánysága alatt levő 300 vitéz hajdúnak adományozza az elpusztult és elhagyott Kölesér városát, mely Szalonta közvetlen szomszédságában feküdt.

A hajdúk azonban nem Kölesér városába, hanem Szalontára költöztek be, a köleséri adománylevél is itt érte őket, valamint a birtokba iktatás is itt történt meg 1606. június 3-án. A hajdúk Szalontát aztán Toldi Györgytől zálogba vették¹⁰, majd később megvásárolták. A beköltözött hajdúk azonnal hozzáfogtak a palánk-erődítmény megerősítéséhez, amit bizonyít az is, hogy Magyar- és Erdélyország a bécsi és zsitvatoroki béke korában

⁷ lásd az 1552 lapon.

⁸ Erdélyi Országgyűlési Emlékek, 2. Kötet, 175. Lap, 15-22 sor.
(Marosvásárhelyi Teleki Dokumentációs Könyvtár)

⁹ Dr. Karácsonyi János: Békés vármegye története. Gyula, 1896. I. kötet, 285. oldal.

¹⁰ Dr. Móczár József: Nagyszalonta 1606-1906, Nagyszalonta, 1906. 31-33, 37-38 old.

készített térképen Szalonta, mint vár van feltüntetve¹¹. Báthori Gábor fejedelem 1610-ben Szalontát Toldi Györgytől elveszi, mert elegendő őrséggel és lövő szerszámokkal felszerelni nem képes, és a beköltözött hajdúknak adja át. A hajdúk beiktatása 1610. október 18-án történt meg¹². Szalonta környékén elpusztult helységek, mint Répás, Keszi, Vásári, Vilmer, Gyarak, Kölesérköze templomainak, tornyainak, kastélyainak tégláit hordták el a vár bástyafalának megerősítéséhez és a torony, az őrtorony felépítéséhez. Petrányiné vásári és özv. Pethőné gyaraki gazdag özvegyasszony panaszt is tett e miatt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnél¹³. Bethlen Gábor fejedelem közbenjárásával a hajdúk Szalontát 1000 tallérért Toldi Györgytől megvették, és hívséges szolgálataikért „pro utroque sexu” adománylevelet kaptak¹⁴. Magyar- és Erdélyország Bethlen Gábor halála évében (1629) készült térképen Szalonta, mint vár van feltüntetve¹⁵.

Szalonta-Madarász alatt 1636. október 6-án vívott csatában a töröktől zsákmányolt „lövőszerszámokat...Szalontára bevívén, az ott való kastélybeli bástyákra és aztán épített toronyba állatták vala”¹⁶. Jóthe Gergely 50 évig vezette (kormányozta) Szalontát és 1200 holdnyi területét 40000 holdra szélesítette ki¹⁷. Szalonta 1658. szeptember 4-én vagy 5-én vált török hódoltsági területté¹⁸. Evlia Cselebi török efendi

¹¹ Dr. Mangold Lajos: A magyarok oknyomozó történelme. Bp. 1902., (4. kiadás) 216-217 old.

¹² SZABADSÁG Nagyvárad, 1889 VII. 27., 171. szám.

¹³ Debreczeni István: “Az Arany-múzeum története és katalógusa”, Satu-Mare, é.n., 9. old.

¹⁴ Az Arany-múzeumban levő periratokból.

¹⁵ Pallas Nagy Lexikona, 12. Kötet Bp., 1896., 146-147 oldalak.

¹⁶ Szalárdi Sirmalmas krónika.

¹⁷ Rozvány Gy. Nagyszalonta mezőváros történelme., Gyula, 1870., 63-64. old.

¹⁸ Idem 67. old.

utazó és író jegyezte fel: „*a temesvári kerületben levő járások várak... nyugaton Gyula közelében Szalonta vára...*”¹⁹

„...érkezett 1660. esztendő ... ez évben Váradot és vele együtt a biharmegyei kisebb várakat és palánkot ...Szalontát... elvesztették”²⁰.

Ez évben Szalonta is meghódolt a törököknek²¹.

1665. Evlia Cselebi (aki jelen volt Várad ostrománál) két ízben utazott át Szalontán. Második átutazásakor ezt jegyezte fel 1665-ben: „...*Szalonta városába értünk. Ez az a hely, hova Naszuh-pasazéde Huszein pasa budai vezír megfutamodása után menekült. Szalonta vára ettől az időtől fogva elpusztultan áll, külvárosa azonban jól ki van építve.*” A török a várban állandó őrseget tartott. Elérkezett 1692. július hava, mikor az osztrák császári seregek olyannyira körülférték és ostromolták Várad várát, hogy törökök jónak látták azt feladni és 15 pontból álló fegyverszüneti, illetve feladási ajánlatot tett a felszabadító hadsereg főparancsnokának.

A főparancsnok (Heiszler Donáth lovassági tábornok) a pontokhoz még 7 pontot csatolt. Ezek között az 5. pont így hangzott: „*ez egyezség megkötése után kötelesek másnap Szalonta és Kis-Várda várakból a török őrseget szintén kivonni és mindkét helyet átadni*”²²,

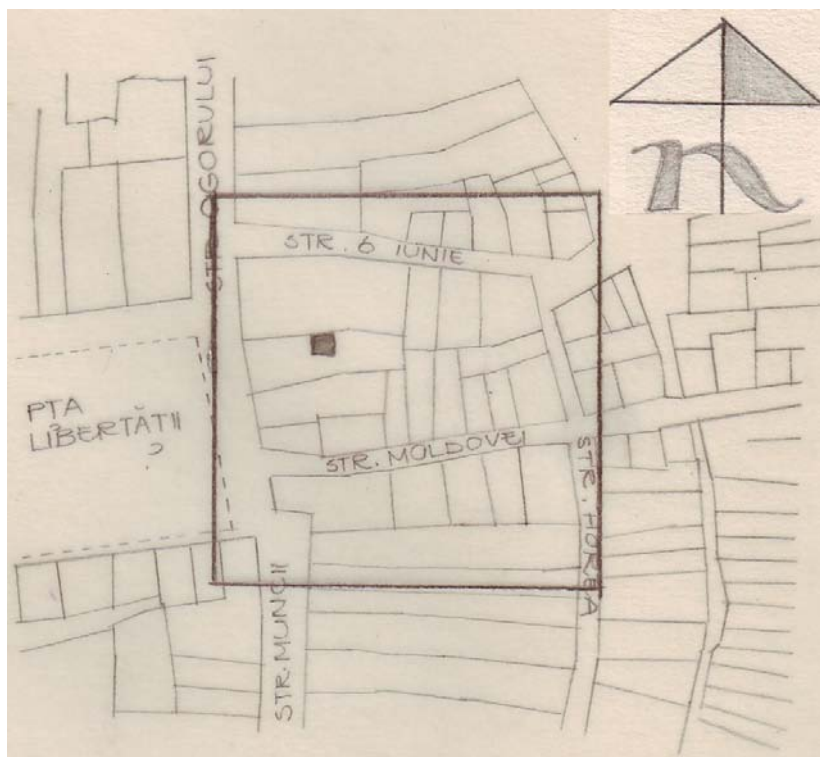
Ez meg is történt.

¹⁹ Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai gyűjtés, 1924. Bp. 352. old.

²⁰ Dr. Karácsonyi János: Békésvármegye története, Gyula 1896, I. kötet, 287. lap.

²¹ Scholtz Béla: Nagy-Várad várának története, Nagy-Várad, 1907, 174. old.

²² Scholtz B.i.m. 210-211. old.

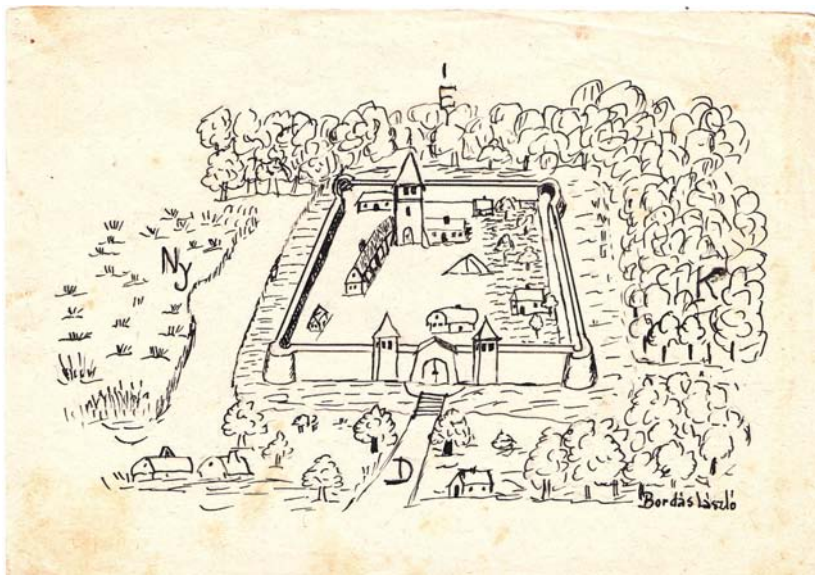
5. ábra: A vár lehetséges alaprajza²³

régi név	1970-ben (a rajzon)	mai megnevezés ²⁴
Váradi út	Str.Ogorului	Str.Oradiei
Korona	Str. 6 iunie	7 Iunie 1944
Tenkei út	Str. Muncii	Kulin György
Dobó utca	Str. Horea	Str. Horea
Toldi	Str. Moldovei	Toldi
Toldi Miklós tér	P-ța Libertății	Libertății

²³ Szilágyi Bordás Ilona rajza 1967-ből

²⁴ A szerkesztő (OGR) kiegészítése

Most nézzük meg milyen lehetett a volt szalontai vár.

6. ábra: A szalontai vár fantáziarajza Bordás Lászlótól

*Otthon vala immár, s bástyáinak ormán²⁵
Bús Toldi naponként elnézte mogorván,
Mint élemedett sas, kit a világ bosszant,
Szikláira bámul, egyedül, naphosszant.
Négyszögbe kerített alkalmas erősség:
Háromfelől a tájt szegi nagy erdőség,
Nyugotra mező s láp, be sem is látható:
Fekete mély vízzel mossa tövét „a Tó”²⁶.*

²⁵ Arany János: Toldi szerelme, Hatodik ének 26. versszak

²⁶ Régebbi neve Toronytó, most már kiapadva. (Arany János lábjegyzete)

OKMÁNYTÁR

1214.

Rácz Károly: A Zarándi Egyházmegye története. Arad, 1880. 242. oldal.

Szalonta feküdt Bihar megyében, a 13-ik század elején még pusztá volt, mint kitetszik II-ik András azon kiadványából, mely kelt 1214-ben s mely által a király megerősíti Boleslav váci püspök azon adományait melyeket a leteszi praepostság alapítására tett.

Közli ez okmányt Fehér György „Codex diplomaticus” III. kötet, I. rész 153-ik lapján, melynek idevonatkozó pontja ez:

„Zolunta nevü pusztát is alapítványoz szabad akaratjából, melyet Imre király idejében vett vala, mindenestől, lakóival együtt, és ezen földet, melyet 82 márkáért vett némely kereskedőktől, kik Oroszországból jöttek, kik Egyed országbíró jelenlétében a nevezett erdő parasztjait, az ő kifosztásuk ügyében a budai egyházban, tüzes vaspróba által meggyőzték, mely dolognál ténykedett Sebestyén Pristald, Peuder falibeli Bost fia.”

1214 karácsony napján.

1332.

Szalonta (Zalantha – Zalanta)

A Toldy nemzetség birtoka, melynek egyik ága e birtokról Szalontai Toldynak írta magát. A középkorban, midőn vidékének súlypontja a tőszomszédságában állott

Kölesér városra esett, s a Váradot és Aradot összekötő nagy útvonal is Köleséren vitt keresztül, - Szalonta csak igénytelen falu volt, s egyházi tekintetben is oly szerény, hogy lelkésze Miklós az 1332-1335 években, és ennek utódja, Tamás 1337-ben egy évben sem fizetett többet nyolc garas pápai tizednél.

Középkori egyháza a mai helv. Vall. Egyház helyén emelkedett s építészeti idomai, mint értesültünk, nagyon hasonlítottak a szalárdi ma is meglevő egyházhhoz.²⁷ Eszerint csúcsíves épület volt, egészen méltó kegyuraihoz, a híres Toldyakhoz, kik hősiességükkel a vallásos buzgóság erényét is párosították. Az egyházat szilárd kőfal övezte körül szögletén védtoronnyal, de újabb időben úgy a kőfalat, mint az egyház támfalait eltávolították, sőt ez utóbbit egészen át is alakították. Másik büszkesége a községnek árkokkal kerített kővára volt, melynek öreg tornya még áll s idomaival a már említett debreczeni védtoronyra emlékeztet.

Bunyitai Vincze: A váradi püspökség története alapításáról a jelenkorig, III. kötet. Egyházak a Püspökség alapításától 1566 évig, Nagyvárad 1884

1433.

Pallas Nagy Lexikona, Budapest, 1897, 15. kötet, 387 lap

...kegyurai... Toldyak voltak, kiket már 1433. földesurának írnak.

1515.

R.Gy. I. 12 old.

A Bagdi családnál egy magán jegyzékben, mely a Jeszenák által elvett iratoknak megnevezését tartalmazza, az

²⁷ E munka II. Kötete 451 l.

első sorban ez áll: *”1515-ben vette birtokába a Toldi család Szalontát...”*

... lakosai várjobbágysági állapotban, valamivel jobb sorsban lehettek, mint a földesurak hatósága és uralma alatt létező jobbágyságok...

1552.

Kivonat

Conscriptio

Incltyi Comitatus Bihariensis, facta in anno 1552.-

	Portae	Mediae
Szalontha		
Michaelis Tholdi	4	
Nicolai Tholdi	6	

Másolta Nagyszalonta 1899 szeptember 19.

Csorvássy István sk. ügyvéd

1560.

”In Hungaria vero castellum Bayon fortificare facere et aliis quoque largitionibus clementer providiat, reliqua vero fortificia: puta Saka, Bethlenewssy, Sarkad, Zalontha, et toth, per specialem hominem Maiestatis suae perlustrari et ea que necesario conservanda sunt, conservari faciat, ne in aliquas manus deveniant, periculum dicioni Maiestatis suae accadat.”

Enyedi Országgyűlési Emlékek, 2. kötet, 175. lap, 15-22. sor

Magyarul:

Magyarországon pedig Bay várát megerősíteni rendelte és más adományokkal kegyesen gondoskodott (róla) a többi erődítményeket pedig: gondolj Zsáka, Bethlen-össy, Sarkad, Szalonta és Tóth, Őfelsége egy speciálista (szakértő) ember által felülvizsgáltatni és azokat megtartani rendelte, nehogy más kezekbe kerüljenek és Őfelsége területét veszélybe hozzák.

1561.

Rácz K.: A zarándi egyházm. története, 101, 106 old.

Anno 1561. Registrum secundi subsidii Sacratissimae Caesareo-Regiae Maiestatis Ferdinandi I. per forenum unum ac denarios decem exacti in Comitatus Csanád, Zaránd ac Oros, per Egregim Stephanum Földváry dicsatorem et exactorem. d/Comitatus Biharensis.

5. Szalonta

		Portae	forint(Flr)	dnr
Michaelis Toldy		7½	12	–
Nicolai Toldy		6	10	

1596.

1596-ban... Boros Jenő erdélyi fejedelemé lett, továbbá Sarkadon, Szalontán erdélyi hajdúktól őrzött palánkok készültek.

dr.Karácsonyi János: Békésvármegye története, Gyula, 1896, I. kötet, 285. oldal

1606.

„Magyar– és Erdélyország a bécsi és a zsitvatoroki béke korában„, térképen Szalonta mint vár van feltüntetve.-

Dr. Mangold Lajos: A magyarok oknyomozó történelme. Budapest 1902 negyedik kiadás., 216-217. old.

1610.

Szabadság, Nagyvárad 1889, szombat, július 27. 171. szám.

„... Báthory Gábor fejedelem levele, mellyel a biharmegyei Szalontát Toldy Györgytől, azért, mert elegendő őrséggel és lövő szerszámokkal felszerelni nem képes, - elveszi és a Szalontán megtelepedett hajduknak adja. Kelt Megyesen okt. 2. 1610. A beiktatást Sarkadi Csatári János fejedelmi ember és Károlyi Ábrahám váradi requisitor teljesítették, ellenmondás nélkül „sbbato proximo post festum C. Lucae evang. 1610.”

Az eredeti levél herceg Eszterházy-családnak kismartoni levéltárában 33. 16. levéltári jegy alatt található.

...post festum C. Lucae evang. = október 18.

1625.

1625-dik Esztendőben említett vitéz Eleink Thöldi Györgytől Bethlen Gábor fejedelemnek, és az Ország Státusinak közben-vetésére, Szalontát 1000 Tallérban örökösen meg-vették, mellyre ezen Bethlen Gábor Fejedelemtől hivséges szolgáltyokért pro utroque sexu Donatitot impetráltak.

1625-dik Esztendőben ezen Szalontában, minden ellentmondás nélkül státuáltatnak, melly Státutióban vitéz Eleink mind a ' 300. személyek név szerént ki-neveztetnek.-

(Birtokomban levő periratokból)

1629.

„Magyar – és Erdélyország Bethlen Gábor halála évében (1629)” térképen Szalonta mint vár van feltüntetve.

A Pallas nagy lexikona 12. kötet. Budapest 1896. 146-147. old. között.

1656.

RGy: I. 63-64.old.

„1656 január 23-án Szamosujváron kelt okmányban, Rákóczy György Andács és Patacs (Pata) pusztákat 1700 forintban a szalontaiaknak zálogba adja. Ezen okmányban találkozunk Jothe Gergely nevével utóljára, ki 50 évig s meglehet még ezután is, Szalonta elpusztításáig kormányozta Szalontát,... az 1200 holdnyi területű kis Szalontát 40 ezer holdnyi területre szélesítette ki. Kormányzása alatt az elpusztult, farkas és róka lakta, erdős, cserlyés, bozótos helyen, jólétben gazdag, erőben jelentékeny várost, bástyákkal ellátott, vizierdőkkel megerősített várat építettett...”

1657.

RGy: I., 66 old.

„Rákóczy lemondása után 1657 nov. 1-én Rhédei Ferencz, Biharmegye főispánja választatott meg Erdély

fejedelmének... de Jenő, Szalonta és más várak kapitányai, - Rákóczy fejedelem hűségében maradtak.

1658.

RGy. I. 67. old.

1658. aug. 31. „Rákóczy nehogy a Boros-Jenő felől Szalontán át Váradnak tartó török magát Szalontán és erdeiben megfészkelhesse és nehogy ennek népessége kard élére hányattassék, vagy a tatárok által rabságba hurcoltassék, kiadá a rendeletet a szalontaiaknak, hogy a vár bástyáit lerontsák, minden el nem szállítható javaikat felégetssék...”

60 old. Szalárdi krónikája „...a fejedelem parancsolatjából, még a fővezér érkezése előtt mind felégették, úgymint Szalonta, Sarkad, jó, ép, rakott épületű városával ugyan maguktól a lakosoktól többől kiégettetvén, pusztán hagyattak vala, hogy beléjük török neszállhatna.

Szalonta elpusztulása 1658 sept. 4-én vagy 5-án történhetett meg, mivel B-Jenő a törököknek e hó 2-án adatott át, - Szalonta elpusztulása pedig ezután közvetlenül kövekezett.”

1660.

Szendrey Zsigmond: Nagyszalontai gyűjtés. 1924. Budapest.

352. old.

V.ö. Evlia Cselebinél: 1660. „A temesvári kerületben levő járások és várak...Nyugaton Gyula közelében Szalonta vára”. I. 15.

Dr. Karácsonyi János: Békésvármegye története, Gyula., 1886. I. kötet., 287. lap.

„...érkezett el az 1660-iki esztendő. Az erdélyiek két évvel ezelőtt Boros-Jenőt, ez évben Váradot s vele együtt a biharmegyei kisebb várat és palánkot Szentjobbót, Sarkadot, Szalontát elvesztették.-,

1693.

RGy. I., 79. lap.

„1693-ban török vezér, hogy az általuk még bírt, de szorongatott Gyula és Temesvár várát élelemmel lássa el, a tatár sereget Biharmegyébe küldte...

Szóhagyomány szerint ekkor volt a szalontaiaknak utolsó futása, mely csak néhány hétig tartott. Ez volt a törökök és tatárok utolsó becsapása Bihar-megyére.-,

Adatok a szalontai vár történetéből²⁸

Összeállította: Bordás István

Az addig jelentéktelen kis falu – Szalonta – 1398-ban a Toldi család birtokába került, ők lettek földesurai több mint 200 éven keresztül.

A terebélyes Toldi család, amelynek számottevő birtokai voltak Bihar megyében és a környező megyékben is, birtokba iktatása után kastélyt építtetett jobbágyaival Szalontán.

A toldi birtok azonban rövid időn belül kétszer is komoly pusztítást szenvedett, először 1474-ben a törökök első Bihar megyei betörésekor, másodszor pedig 1514-ben a Dózsa György vezette lázadásban a környéken összegyűlt dél-bihari parasztokból.

Ebben az időben két, egymáshoz közel eső nagy pusztítás érlelhette meg a Toldiakban annak a szükségességét, hogy a közeli várak mintájára, kastélyuk és a közvetlen körülötte lévő házak védelmére, várfalat és sáncot építsenek. Erre 1540-1556 között került sor, amire elsősorban a szalontai, Fekete-bátori és csáthfalvi jobbágyok munkaerejét használják fel. Ez az erődítmény egy négyszögletű, árokkal körülvett palánkerődítmény volt, aminek alapzatát az árok ásásából kitermelt föld képezte és erre volt ráépítve a környező erdők fáiból hozott oszlopokból épített palánk.

Az erődítmény bejárata a déli oldalon volt, a bejárás egy hídon – úgynevezett gáton – történt, amit állandó őrség védett. A várárokba a vizet a Kölesér folyóból vezették. Méretére nézve az erődítmény négyszetalakú volt, egy-egy

²⁸ Fáklya, 1982 október 24, vasárnap

oldala kb. 200 méter hosszú. Sarkai, a mai támpontokat alapul véve, a jelenlegi Ifjúsági cukrászda helyén az Ogorului utcán, az általános iskola előtt, a piactér délnyugati szélén az élelmiszerüzlet mellett, és a negyedik sarka a Horia utcán volt.

Ez az erődítmény magába foglalta a Toldi kastélyt, ami a mai városi könyvtár és a mellette lévő épület helyén állott, valamint a jobbágyak házait is.

Az 1560-ban Enyeden tartott erdélyi országgyűlés elrendelte több erődítmény – közülük a szalontainak is – szakértők által felülvizsgálatát, azokat megtartani és megerősíteni, nehogy más kezébe kerüljön és öfelsege területét veszélybe hozzák. Ekkor már a török seregek közelsége komoly veszélyt jelentett Erdélyre is, ez tette szükségessé az eddig kisebb jelentőségű várak és erődítmények felkészítését és felszerelését az előre látható harcokra.

Miután 1566-ban a közeli gyulai vár a törökök kezére jutott, rendszeressé váltak Szalonta környékén is a török portyák, ezeket a településeket sarcolták és adót követeltek tőlük. Ezekben az években gyakran voltak kénytelenek a parasztok a vár falai közé menekülni, hogy ne kerüljenek a törökök fogságába.

1598. őszén a törökök Várad ostromára indultak, de a sikertelen ostrom után novemberben kénytelenek voltak visszavonulni. Ekkor a környék falvait, – így a szalontait is – feldúlták, kifosztották és felgyújtották, azokat a lakosokat, akik nem menekültek el idejében részben lemészárolták, részben pedig fogságba hurcolták. Így pusztult el Szalonta, a szalontai vár és környéke 1598. szeptember – novemberében, ekkor vált pusztasággá és soha nem is épült újjá Kölesér városa és vára: Szil, Barmod, Csömeg (: Cserepes), Kis- és Nagyvásár, Répéskeszi, Pata, Andacs, Mezőgyarak, Mezőpanasz,

Simonkerék, Orosi falvak, de ezeknek az egykori településeknek a neve él még ma is egyes Szalonta határában levő területek megnevezésében. E pusztítás után Szalontán csak a Toldi kastély és három ház maradt épségben, nagyrészt elpusztult, leégett a vár is.

Bocskai István erdélyi fejedelem, az osztrákok ellen, a keleti várak védelmében kitűnt 300 hajdúnak adományozta Kölesér várost 1606-ban. Ezzel és a többi hajdú telepítésű várossal a fejedelem katonailag akarta megerősíteni a törökök által nyugatról veszélyeztetett Erdélyt éppen a harcokhoz szokott és harcokban edzett hajdúkkal.

A hajdúk a kapott Kölesér város helyett, a Toldi család beleegyezésével, Szalontán telepedtek le. Ennek oka az volt, hogy Szalonta természeti adottságai miatt jobban védve volt, nem esett főútvonal mellé, ugyanakkor az aránylag kis létszámú hajdúcsapat nem is tudta volna eredményesen védeni a nagyobb Kölesér várát.

A hajdúk letelepedése Szalontán idevonzotta a környező erdőben bujkáló lakosokat is, akik 1598-ig Szalontán és a környező falvakban laktak és itt a fegyveres hajdúk védelme alatt jelentős településeket hoztak létre.

A hajdúk beköltözésük után azonnal hozzáláttak a romok eltakarításához, az elpusztult házak újjáépítéséhez, a várfal megerősítéséhez. A vár helyreállítása létszükség volt számukra, hiszen az állandó portyázó kisebb nagyobb török csapatokkal szemben csak a falakon belül lehettek biztonságban. Ebben a munkában támogatta őket Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is, aki engedélyezte nekik, hogy a környék elpusztult helységeinek templomai, tornyai, kastélyai tégláit elhordják a vár bástyájának megerősítésére, majd később a toronyépítéséhez. Az építőanyagok összegyűjtése nem ment zökkenőmentesen, erre bizonyíték özvegy Pethéné panaszlevele a fejedelemhez, amelyben tiltakozik a mezőgyaraki

kastélyának téglaromjai elhordása ellen, de amire Bethlen semmi büntetést nem szabott ki, sőt felszólította a panaszoszt, hogy birtokait bocsássa a hajdúk rendelkezésére.

A hajdúk a vár helyreállításánál a nagy mennyiségben rendelkezésükre álló faanyagon kívül így felhasználták a különböző korokból származó téglákat is. Az így újjáépített várfal a szájhagyomány szerint olyan széles volt, hogy egy szekér végig mehetett rajta. Ez valószínű túlzás, mivel ennyi kő és téglát nem állt az építők rendelkezésére és ennek a nyomai ma is meg kellene látszódnának, de a vár sarokbástyái valóban téglából épülhettek.

Az 1620-as években építették a vár belsejében az őrtornyot, ami a környező pusztaság katonai megfigyelésére szolgált, ugyanakkor egy belső, második védelmi pontot biztosított támadás esetén.

A torony építésében érdekesség és unikumnak számít a hasonló építmények között az, hogy falainak csak külső és belső téglái épek, közepe pedig darabtéglákkal összekevert cementöntéssel készült.

Szintén érdekessége a toronynak, hogy építésénél, tekintettel a puha, mocsaras talajra, az alap szélessége kétszer akkora, mint maga a fal vastagsága. Habár egyszerű emberek voltak az építői, mégis gondoltak arra, hogy az idő múlásával a torony ne veszítsen stabilitásából.

A szájhagyomány szerint a toronyból alagútrendszerek indultak ki a környező várakhoz, de ezt két okból sem fogadhatjuk el:

- 1, Semmi nyoma nem maradt ezeknek az alagutaknak napjainkig.

- 2, Ilyen alagutak építése és vízszigetelése rendkívüli problémát jelent napjainkban is, abban az időben pedig gyakorlatilag kivitelezhetetlen volt.

Egy 1629-ben készült térképen Szalonta, a környék legjelentősebb települése, mint vár van feltüntetve.

Az 1636. évi Szalonta alatti csatáról írja Szalárdi: „A lövészerszámot porral, golyóbissal Szalontára bevívén, az ott való kastélybeli bástyákra és aztán épített toronyba állatták vala.,,

Tehát 1636-ban a várnak már bástyái voltak, amire az ágyukat fel lehetett állítani, valamint állt a torony, ami a vár felépítése után, tehát nem vele egyszerre épült.

1658-ban a török veszedelem oly közel volt, hogy II. Rákóczi György fejedelem elrendelte minden település elpusztítását és felégetését – név szerint Szalontát is – hogy ezeket a törökök el ne foglalhassák és a fejedelem ellen fel ne használhassák. Bár Szalárdi krónikája szerint a szalontai lakosok végre is hajtották a fejedelem parancsait, de ennek ellentmond, hogy ez időszakban két lelkésze is volt Szalontának, névszerint Pankotai Ferencz 1641-1666 között és Kisfalvi Tamás 1658-1664 között. Ez csak úgy képzelhető el, hogy az előrenyomuló törökök elől a szalontaiak valóban elmenekültek 1658. szeptemberében, de rövid időn belül vissza is jöttek, tehát gyakorlatilag nem szűnt meg az élet Szalontán.

Evlia Cselebi török utazó kétszer is keresztülutazva Szalontán, 1660. és 1664-ben feljegyzi: „Szalonta vára elpusztulva áll, külvárosa azonban jól ki van építve. Csinos és fejlett város ez, román és magyar lakosai, néhány boltja és megszámlálhatatlan kertje van”. Erre az időre tehát a város már kinőtte a vár falai által határolt területet, váron kívüli kertes település lett.

Hogy vára az 1658-as hódítás és a török megszállás alatt mennyire pusztult el, pontosan nem tudjuk, de a várban a törökök állandó őrséget tartottak.

Az 1692-es fegyverszüneti és feladási egyezmény, amely szerint a törökök átadták a váradi várat az osztrák csapatoknak előírta, hogy a törökök kötelesek a szalontai

várból az őrseget kivonni és a várat átadni, ami meg is történt.

Mivel ezután Szalonta és környéke kikerült a nagyhatalmak konfliktus zonájából, az addigi végvárok – így Szalonta is – elvesztette katonai jelentőségét. Így nem is került sor várának újjáépítésére a törökök kivonulása után.

Szerepét átvette az 1777-ben épített kő és téglafallal körülvett vártemplom, a mai református templom körül, aminek hossza mintegy 80 m, szélessége 60 m, a védőfal magassága pedig 6 méter volt, sarkain bástyákkal és lőrésekkel ellátva, ami átvette az esetleges védelmi szerepet a támadás esetén, de amire a valóságban soha nem került sor. Ezek a falak a múlt század közepén lettek lebontva.

Közben a régi vár falai teljesen szétmállottak és feltöltötték a várárokot. A múlt században még felismerhető volt a vár-árok helye, amint Arany János is leírja a Toldi Szerelmében:

*„Még most is alantabb völgyellik az utca,
Hol falait hajdan árok koszorúzta:
Megnézheti bizony négyszögbe határát,
Ki nem hiszi nékem Toldi jeles várát.”²⁹*

Ma azonban már csak a torony áll a várból, és a várat kelet felől szegélyező árok nyomai a mai Moldovei utcába és a piactér oldalán ismerhető a Tóig.

²⁹ Hatodik ének, 27. versszak.

7. ábra: Üdvözet Szalontáról, képeslap

A költő „Az Ó toronyban” leírt szavai a Csonkatoronyról

„Áll a torony mint valami Bábel

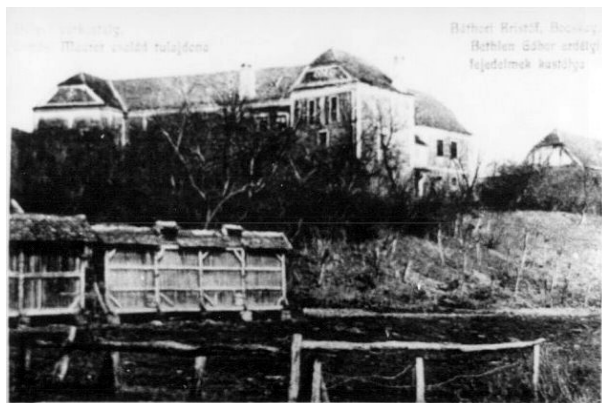
Rajt’ az idő nyomtalanul járt el’

most váltak valóra az által, hogy falai közt őrzí a város nagy szülöttének, Arany János tárgyi-hagyatékának jelentős részét, több mint 80 éve itt idézik halhatatlan szellemét.

Mi történt a Toldi családdal?

Összeállította: Oláh-Gál Róbert

Arany János révén a nagyszalontai Toldiak irodalmi hősök lettek, és így a nevük a legismertebb történelmi családnevek közé tartozik. Ezért érdekesnek tartom, hogy megtudjuk mi lett ennek a nevezetes famíliának a sorsa? A dolgok érdekessége, hogy ezt egy másik nagyon nevezetes család kutatása által tudtam meg, nevezetesen a Bolyai-családról van szó. Lehetséges, hogy más történelmi adatok, illetve levéltári kutatások is hozzásegíthetnek a Toldi-család életfájának a megrajzolásához, de ami minket érdekel, hogy mi lett a Toldiakkal, miután Báthori Gábor elvette tőlük a szalontai várat, a Bolyai-család kézírataiban találtam meg. Azt pedig, hogy a partiumi-erdélyi ág mikor halt ki azt Bolyai Gergely családtörténeti kéziratából olvastam ki. Bolyai Gergely, Bolyai Farkas kisebbik fia, Bolyai János féltestére.

8. ábra: A bolyai várkastély 1900 évek elején. Itt éltek az utolsó Toldiak.

„1627-ben Szilvási és neje Pernyeszi Erzsébeth egy compositiora léptek N. Szalontai Toldi Györggyel, mely szerint magtalanságuk esetére reá maradjon a kastély tartozékaival együtt, - Toldi György is tartozzék a Szilvásiék által nagyon ruinált állapotban vissza szerzett kastély kiépítéséért Szilvásinak és nejének 1000 frtot fizetni. Ezen feltételeket Toldi György elfogadja, és kötelezi magát Szilvásit és nejét életében a kastély és tartozékaiban nem háborgatni u.: m:

A compositio a Kolozsmon. Conv. Cottban van, -és egy Cestionalis Gyula Cott Alb. T.I. Idem ibidem 6. Anno 1627.

2, *Consensus Georgii Tholdi de Szalonta super compositionem suam cum Balhasare Szilvasi super bonis et juribus Bolyaianis Gyulfv. Liber regus 14 folio 106. Anno 1629,*

3, *Relatoria super statutione castri Bolya pro generoso Georgio Tholdi 1629 Gyulafv. Ambrosii Barkai fol. 146.*

Pernyeszi Erzsébeth a Szilvási halálával harmadszor is özvegyen maradván – 77 éves korában 1639-ben halt el, mire a kastély tartozékaival – mely a Gálfival ezer forintba menő szerzeményeivel tekintélyes jószág volt – a compositio alapján Tholdi Györgyre átszállott, melyet a később Gróffá lett Toldi család fi és számos leány örökösei sokfelé osztottak. A kastély osztály szerinti részével mindig egy fi örökös kezén maradt egészen az 1852-ben deficiált Gr. Toldi Lajosig. – A Gr. Toldi Lajos hagyatékát a nő örökösök a Toldi Krisztina férje Maurer Andrásné fiának Maurer Bélának eladták, ki a jelenlegi birtokosa³⁰.”

³⁰ Fol. Hung. 1264, Bolyai Gergely: "Bolya völgye, s az avar egybefüggő falvaknak, és azon vidék ősi törzsökös nemes családjainak ismertetése.(1887) Poss.: OSZK 1902-19.

9. ábra: A bólyai várkastély mai állapota. Halmágyi Zsolt fotója.

A Toldi család Bólyába való költözése után is főnemes maradt, ezt igazolja, hogy 1748-ban Bethlen Kata Bod Pétert küldte Bólyába Toldi Ádámot eltemetni³¹.

„XXXI. §. Méltóságos Bethlen Katalin grófnő parancsára feleségemmel együtt Sorostélyra vittek és innen Bolyára, november 14. napjára, méltóságos Szalontai Toldi Ádám temetésére. Az erre a napra következő éjjel akkora hó esett, hogy teljesen elzárta az utat a közlekedéstől. Ugyanazon az éjszakán álmomból az oldalamban szúró fájdalom ébresztett fel. Ezt a betegséget mellhártyalobnak nevezik, s oly hevességgel támadt reám, hogy alig voltam képes lélegzeni, és közel voltam ahhoz, hogy meghalok. Pártfogónóm mindent megkísérlett, hogy a betegség erejét orvossággal leküzdhesse, ami Isten jóságából meg is történt. Húsz napig vesztegeltem Bolyán az ágyhoz szegezetten, végre kocsin nagy gondal vitetve Sorostélyra mentem át.”³²

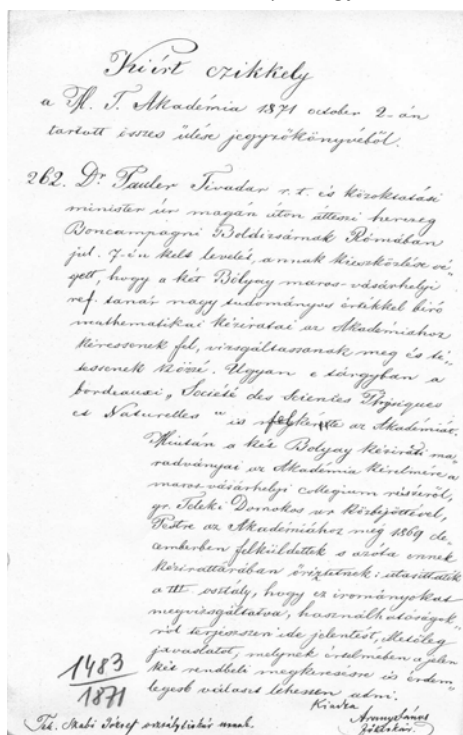
³¹ Oláh Zoltán szóbeli közlése.

³² Bod Péter: Önéletírása in Magyar Elektronikus Könyvtár: mek.oszk.hu/03100/03148/html/bethlen18.htm

Tehát az 1860 évek végére a nagyszalontai Toldi család Erdélyben maradt ága gróf Toldi Lajossal kihalt. Nem ismerjük a nagy Toldi család életfáját, így megtörténhet, hogy bizonyos ága akár áttelepülhetett Magyarországra, de a Nagyszalontáról Bólyába telepedett Toldiak kihaltak.

Arany János, Toldi és a Bolyaiak³³

A Bolyai család történetét kutatva, sokszor találkoztam a bolyai vár tulajdonosai között Toldi gróffal. A Bolyai-levelek és iratok között is gyakran fölbukkan Toldi gróf neve. Kik is voltak a bolyai Várkastély utolsó tulajdonosai között megjelenő Toldi grófok? Amint alábbi írásunkból kiderül, a nagy, Arany János által is megénekelt Toldi család utolsó sarjai! Így akár a magyar művelődéstörténet

10. ábra: Arany János által jegyzett okirat a két Bolyai kézirati hagyatékát illetően. Az eredeti kézirat az MTA Könyvtár Kézirattárának tulajdona.

ínyenségének is mondható, hogy a legnagyobb magyar epikus költő, Arany János és a legnagyobb magyar tudós, Bolyai János több ponton is kapcsolatba kerülnek. Egyfelől közvetlenül a Toldi

³³ Megjelent: Székelyföld, 2002. október

családdal, azért mert Bolyában szomszédosak voltak, másfelől az ősi bolyai birtokok is a Toldi család kezébe kerültek, akárcsak a vár tartozékai. Erre utal néhány eredeti kézirat. Arany János csak közvetett kapcsolatban állt a Bolyaiakkal. Arról van szó, hogy miután külföldi nyomásra felértékelődtek a Bolyaiak és főleg a Marosvásárhelyen őrzött Bolyai kéziratok, Arany János, mint a Magyar Tudományos Akadémia akkori főtitkára levelet írt a Marosvásárhelyi Református Kollégiumnak, annak érdekében, hogy a kéziratokat haladéktalanul küldjék fel az Akadémiára, átvizsgálás céljából. Arra gondoltak, jogosan, hogy egy ilyen nagy tudósnak, mint Bolyai János, az iratai között még lehet értékes matematikai tétel–elmélet. A élet nagy játéka, hogy akkor az erre kijelölt bizottság felületesen végezte el Bolyai János kézíratainak átolvasását, mert nem találtak semmi értékes matematikai eredményt. Ezért aztán a Kollégium kérésére, vissza is küldték Marosvásárhelyre. Több mint 100 évnek kellett eltelnie, hogy a marosvásárhelyi Kiss Elemér, matematika professzor ezekben az iratokban nagyon értékes és korszakalkotó algebrai és aritmetikai eredményeket találjon. Nevezetesen, értékes számelméleti tételeket; a mai modern algebra nyelvén, Bolyai János a komplex egészek gyűrűjébe bevezette az aritmetikai tulajdonságokat (oszthatóság, prímek és felbonthatóság). No, de térjünk vissza Arany Jánosra, a Toldiakra és a Bolyaiakra.

Két nagyon érdekes levelet mutatok be az alábbiakban, az egyik, amit idős Bolyai Gáspár (e néven a VII. a Bolyai családfán) írt Farkas fiának, 1800-ban, amiben hírül adja, hogy az ősi bolyai ház és benne az értékes családi iratok elégték:

Kedves Fiam!

Kedvetlen újságot kellett néked is jelentenem, mert 5-én Grentik? Andréjt a Pável Turkulné fiát elfogván Tyronak Péter nevű testvére a következett éjjel tüzet tévén az edgyik Polgár kertje fenekébe, elégett a Falunak nagyobb része, csak egynéhány ház maradt meg. Én is egészen hamuvá lettem, nem maradt fiam még egy tsuprom is, felvívó köntösöm is oda égett, melyet egyebekkel edgyütt Méltóságos gróf Toldi potolt ki. A szölöm körül való kert is el égett a sajtótól fogva egészen fenn a kapuig, és szinte elégett a Fillegória is, és ha a szél meg nem fordult volna, elégett volna az egész szőlő is mivel mind szalmával volt elfedve, így csak valami 400 szőlőtő égett el, a szilvafák az altján mind, és valami 14 oltvány. Olly nagy szél volt, hogy azt beszélük az Istinai embereim, kik segítségre által jöttek, és a szőlő kapujánál

a tüzet elszakasztották, hogy ott fenn lehetett megmaradniok s ha a szél meg nem fordult volna, az egész szőlő körül való kert elégett volna. Már az udvarról nem is gondolkodom, hogy békészítessem vagy építsek valamit rajta, csak a szőlő allyát vittethetném bé valami 800 karóval itt a Fillegóriába nyomorgok, míg Isten módot mutat. Fiam többet nem irhatok, a keserűség is elfogott. Antalt ma várom haza. Én pedig indulólag vagyok Vesződre az olá Pap szekeérével Méltóságos Türi László Úrhoz, maga parantsolta mennék által segít mindennel borral is. Gróf Toldi adott háموkat is, és még csak egy sebbeli keszkenőre is gondgya vala. Itt a Fillegóriába mulatott tegnap előtt két órát is, maga a Gróf, a kis Asszony és mindén innen nézték a nagy romlást. Tisztelem a Méltóságos B. urfit. Ne búsulj Fiam, Isten gondot visel, már Nékem nem sok napjaim vannak.

A háznál volt levelek mind elégték, azok között a Bolya völgyi jószágokról való statutio is, melyek itt a Filigoriába vóltak, azok megmaradtak. Elég levelünk van a Kolosvári és Károlyvári káptalanokba, kivehetitek.

Vagyok Édes Fiam Téged Szerető Édes Atyád, Bolyai Gáspár
Bolya, 10 Apr. 1800³⁴.

A másik igen értékes dokumentum egy tervezet, amit Bolyai János írt a császárhoz. Nem tudjuk, hogy János ezt el is küldte vagy csak szerette volna, de tény, hogy benne nagyon érdekesen meséli el, hogyan takarta el Toldi gróf a bolyai várkastélyon az ősi Bolyai címert. Ebben a Bolyai János kéziratban is megjelenik a nagyszalontai Toldi család, akit oly szépen megénekelt Arany János, a koszorús költő:

*„Toldi György nagy úr volt. Sok becses marhája,
Kincse volt temérdek, s arra büszke mája”*

Íme a világhírű matematikus, Bolyai János vélekedése a Toldi grófról is, de az alábbi kézirat, amely most jelenik meg először magyar nyelven, önmagában is igen érdekes (Lényegében, benne Bolyai János, a Mária Terézia kitüntetés és a grófi címet kérvényezi Ferenc József császártól)

³⁴ MTA KK BGy, K 23/18

„A Bolyai³⁵ vártemplomban volt található, az 1845-ös év elején saját bolyai birtokán elhunyt, a felsőfehér vármegyének több éven keresztüli főjegyzőjének és az alulírott nagybátyjának hitelesített állítása szerint, a templom falába befalazva, a Bolyai címer egy nagy kovádkőbe kifaragva, amely faragott követ viszont, az akkori tulajdonos Toldi gróf, kétségtelenül kellemetlen érzései miatt, a falból kivétetett és az megfordítva és a címeres oldalával lefele fordítva Toldi gróf imaszékében a templompadlóra fektetve lábtartóként szolgált. Amidőn mondott Bethlen gróf Toldi gróft a Bolyai címernek a bolyai vártemplomban való létezésére figyelmeztette és ajánlotta ennek szem elől való eltevését, válaszként kapta: hogy a Bolyai család már eléggé és elnyomott lenne; válaszolt Bethlen gróf: még sosem látott volna kicsi szikrából nagy tüzet létrejönni, mire tanácsa a fenti módon rögtön megfogadtatott.

Hogy így alakult, részben a nekünk küldött leveleket jogtalanul elidegenítették, részben az ügy a szokásos jogi úton egy túl lassú és a honi nehézkes menetet vette fel: így találván a legmélyebb alázatosságban, a természetes ragaszkodásban és megingathatatlan és eltántoríthatatlan hűségben a legmagasabb birodalmi-és császári házhoz, büszkélkedünk azzal, hogy rendkívüli mértékben vagyunk rendkívüli fizikai és szellemi adottságokkal felruházva.

Amikor ő egyedül, meglehetősen nagyszámú porossal körülvéve, magát megadni egyáltalán nem akarta és magát oroszlanbátorságú, hosszú védekezés után végül a túlerőben levő ellenség által össze(verte)ni? hagyta, régtől fogva a legszebb, szinte kivétel nélkül katonai szellemtől áthatva határozottan, merészen, bátran, nem ritkán a vakmerőségig (?); amiről egy Bolyai a hétéves háborúban példát mutatott, ugyanazt a mindennekfelett tisztelt Gausst ugyan-csak egy különleges írásos dicséret (?). Elődei között megemlítve Bethlen történetíró, a hallomás szerint néhánynak mint expertae virtutis nobilis equitis; tulajdonképpen az egész Bolyai család ...³⁶ rendkívüli eredeti szellemi képességekkel van megáldva és már több tudományos sőt műszaki műve ...? a magyar államokban sőt még azokon kívül is ismert és kapott³⁷ és a még életben levő gróf Bethlen Sándor (Alexius) kijelentette alulírott apjának,

³⁵ A mai magyar helyesírás alapján Bólya falút ó-val írjuk. Viszont a Bolyaiak 700 éven át o-val írták. Ezért az eredeti szöveg, betűhű idézetében meghagytam a o-t. Ezért az olvasó ne vegye következetlenségnek tőlem, hogy a szövegű idézetben Bolya falú hosszú és rövid o-val is megjelenik

³⁶ Valószínűleg általam észre nem vett betoldások vannak a szövegben. (M. P. fordító megjegyzése)

³⁷ ua

birtokol (birtokolt) egy egész teli láda Bolyai levelet és szemmel láthatóan elégséges okot érezve a ——— szándékkal: a Bolyai családot és annak teljes jogú igényeit elködösíteni és egy bonyhai Bethlen gróf ösztönzésére, valószínűleg ugyanazér, aki már a Csokána erdő kiadását megakadályozta.

Alulírott legcélszerűbbnek és legjogosabbnak találja egyszerűen egy legalázatosabb kéréssel bátorzkodni: legkegyelmesebben elrendelni méltóztas-sék: hogy a fentnevezett hazai kormányzati rendelet értelmében az összes elidegenített Bolyai levél, amely az országban található, név szerint az előbb említett Bethlen Sándor (Alexius) grófnál levők is, minden további nélkül kiszolgáltatassanak, amint az is, hogy a fent leírt, egy ilyen levéllel bizonyos mértékben vagy azzal egyenlő értékű, a Bolyai címert tartalmazó faragott kő a bolyai vártemplomból a Bolyai családnak sértetlen állapotban kiadattassék; továbbá, hogy a fent említett, elzálogosított Csokána erdő a hozzá tartozó háromszáz alattvalóval a háromszáz gulden zálogösszeg letétele ellenébe nekünk, Bolyaiaknak, mint ezek jog szerinti tulajdonosainak és földesurainak vonakodás nélkül végül kiadattassék; végül ugyanaz a Toldi gróf igazolja: milyen módon és milyen jogokkal került a bolyai kastély birtokába, Nagyszeben városa ugyancsak próbálja legitimálni, milyen úton jutott tulajdonába ez az eredetileg szintén a Bolyaihoz tartozó, tehát az ország törvényei szerint a mai napig nekünk járó erdő Bolya határában; mivel a legmagasabban jóváhagyott törvények szerint a magyar földesúri, ősi föld semmiképp sem ajándékozható el, sőt teljesen eladva is az eladó bármely rokona által kiváltható.

Mivel végül a bolyai nagy tűzvész alkalmával az 1... -es évben, ahol az alázatos alulírott nagyapja is csak nehezen mentette meg a saját életét, a Bolyai család minden nemesi levele is a lángok martaléka lett: így bátor-kodik (alulírott) a legalázatosabb kéréssel: a császári-királyi udvari levéltárban a Bolyai családnak úgy a régebbi mint az újabb adományozó levele kikerestessék és ezekből egy új pár nekünk, Bolyaiaknak kiadattassék.

Alulírott legalázatosabb kérésének kegyes engedélyezéséért legmélyebb alázattal és hűséggel esedezik

Ő Császári Felségének

Marosvásárhely, (?)1850...-én

A Magas Judicií Delegatii Militaris Mixti

Bolyai Bolyai János, nyugalmazott mérnök főhadnagy

A tekintetes császári és királyi hazai kormányzóság útján vagy szükség esetén egy császári és királyi hazai főparancsnokság közbejövetele útján ... Toldi grófot Ő Császári Felségéhez fordulván figyelmeztetve^{38 39}.

Bocskai István, Erdély fejedelme letelepítette a hajdúkat Nagyszalontára. Majd később Bethlen Gábor Toldi grófra ráparancsol, hogy a szalontai birtokainak nagy részét, vele a híres csonka tornyot adja el 1000 arany tallérért örök időkre a hajdúknak. Ezért kárpótlásul, Báthori Gábor a Toldi családnak adományozza a bolyai Várkastélyt, a vele járó falvakkal együtt, vagyis az ősi Bolyai család bolyai birtokainak nagy részét. Erre egyik bizonyítékunk Rozvány György „Nagy-Szalonta története” c. monográfiája, 1884-ből! (Természetesen más levéltári okiratok is bizonyítéku­ l szolgálnak!)

*„Báthori Zsigmond mérlegének, a katolikusok és protestáns vallás közötti ingadozásánál Szalonta ura ingatlanul állott-e ősi vallásában? biztosan nem tudjuk, de már azt okadatoltan tudjuk, hogy fia György Bethlen Gábor fejedelemtől adományul nyeré Erdélyben a bolyai várat, Ingodály, Istina, Ravács, Saldof és Szajkő birtokokkal és ezekbe statuáltatott is 1629. jun.5.-én*⁴⁰.”

*„1634. május 10-én kelt armális levél által Arany Jánost és Ferenczet n. -falusi nemnemese­ ket Rákóczy György fejedelem nemességre emeli és nemesi czimerrel ajándékozza meg. E családból származik Arany János, a magyar nemzet ünnepelt költője. Miskolc­ zy Károly úr a Toldi mondáról szóló, fentebb említett értekezésében, örömmel jegy­ zi meg; hogy Toldi Miklóst, a hőst, Szalonta szülöttje énekelte meg örök becsű hőskölteményében: és ha még azt is tudja vala, hogy az Arany család Nagyfaluból veszi származását, melyet ő a Toldi ősi fész­ kének, és szerintünk joggal mond, mily örömmel emlékezett volna e csodás véletlenről*⁴¹.”

³⁸ Az írott gót betűs írások kiolvasásában nagy segítséget kaptam Gernot Nüssbacker és Peter Moldovan levéltárosoktól. A fordításért pedig Zólya Éva szakfordítónak mondok köszönetet.

³⁹ MTA Könyvtár Kézirattár, Bolyai Gyűjtemény, Jelzete K 23/69

⁴⁰ N.-Szalonta Történelméhez, írta Rozvány György, Nagy-Szalonta, Nyomtatott Reich Jakab Könyvnyomdájában, 1889., 38.p.

⁴¹ Nagy-Szalonta mezőváros történelme, írta Rozvány György, Gyulán, 1870, Dobay János Könyvnyomdája, 51-52 p.

Ha egy író olyan mesét szőne, hogy Bolyai János meg akart verekedni Toldival is, akkor csodás véletlen folytán az a történet sokkal inkább igaz volna, mint az, hogy a nagy matematikus Bolyai János lett volna nagy vívó. Mert V. Bolyai János, a szakállas, valóban felrohant a bolyai várkastélyba, hogy ott mindenkit összevág, de a vár szolgálai idejében észrevették és gyorsan bezárták előtte a bolyai várat. Ezzel szemben, a nagy matematikus Bolyai János, e néven a VIII., nem volt olyan nagy párbajozó, mint ahogy őt a hamis irodalmi művek beállítják. A szakállas V. Bolyai János és Toldi György között a bajvívásra azért került volna sor, mert a Toldiak sok birtokot elidegenítettek a Bolyaiaktól, illetve sok helyt a birtokaik szomszédosak voltak és a határborozdákat nem tartották mindenütt tiszteletben.

Szólni szeretnék arról is, hogy mi volt a kapcsolat Arany János és Rozvány György között. Rozvány György szép, fekete márványkő sírja ott díszleg a nagyszalontai temetőben, nem messze Arany János lánya, Arany Juliska sírjától. Rozvány György, gazdag görög kereskedő volt Nagyszalontán, de az irodalom és a történelem, nevére, a három kötetben megírt Nagyszalonta történetéért fog emlékezni. Az Arany családdal mély barátságban álltak. Ennek egyik legkedvesebb része, hogy Rozvány György Erzsébet nevű húgának Arany házitanítója volt. Sőt irodalomtörténeti érdekesség, hogy talán Toldi szerelmének ihletője is Rozvány Erzsébet volt! Rozvány Erzsébetnek unokahúga, dr. Popovitsné Rozvány Gabriella, az 1960-as évekig megőrizte Arany János „keze melegét” – Rozvány Erzsébet és Arany János leveleit, ugyanis még személyesen ismerte a koszorús költőfejedelmet. Dr. Popovitsné Rozvány Gabriella, Erzsébet unokahúga Temesváron halt meg 99 évesen, 1961-ben.

„Nem érdektelen a Rozvány családban élő hagyomány, mely a Daliás idők, illetve a Toldi szerelme energikus Toldinéjában öreg Rozványné ihletését is föltételezi

A trilógia első része a költő és édesanyja bensőséges kapcsolatának emlékét őrzi...” egyedül nőtem öreg jámbor szüleim körében: s hiszed-e hogy ennek eltörölhetetlen befolyása lett jellememre? Az a felfogás, amint én Toldi viszonyát anyjával, rajzolom, nem annyira objektív, mint a közönség gondolja” – írja Arany Tompának⁴².

⁴² Sáfrán Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*, Budapest, 1960, az MTA Könyvtárának Kiadványai

Meg szeretnék arról is emlékezni, hogy a hagyomány szerint Bolyai János a költészetet nem sokra becsülte. A költészetre főként azért haragudott, mert apja, Bolyai Farkas, nagyon sok verset írt és János úgy vélekedett, hogy a matematikát elhanyagolta a költészet javára! Ebben Jánosnak igaza volt, vélekedésének helyességét az utókor is el kell fogadja. A marosvásárhelyi Bolyai Múzeumban egy fapohárban van Bolyai Farkas verseinek hamva. Farkas egy adott pillanatban mind elégette verseit, azzal a felirattal a poháron, hogy *„ha csak egy fokkal is gyengébbek a tökéletesnél, akkor elvesztél”*.

Réthy Lajos, író, tanfelügyelő, Bolyai Farkas tanítványa, több írásában leírja Bolyai Farkasra vonatkozó emlékeit. De a Bolyaiakra vonatkozó irodalomízü visszaemlékezéseiben sokat füllentett, ezért az alábbi írását sem kell abszolút hitelesnek elfogadni.

Réthy Lajos elbeszélésében így ír: *„Halálos óráján éppen nála voltam. Csendesen feküdt ágyában, úgy tetszett öntudatlanul; de hogy nem volt öntudatlan, meglátszott későbbben.*

Kezemben voltak Arany költeményei; félrevonulva olvasgattam. Bolyai János, az öregnek lángeszű fia, mellém lépett s gúnyos hangon kérde: Valami új poéta?

– Igen, mondtam, Arany; azt hiszem, ismeri már a százados úr?

– Nem ismerem! Írt-e ez valami olyat, a mi már százszor meg ne lett volna írva? No lássunk egyet.

Zách Klárára nyitottam. Ő rémítő kicsinylő arczczal olvasni kezdé:

Király asszony kertje

Kivirult hajnalra –

Fehér rózsa, piros rózsa.

Szőke leány...

Itt megszűnt és sebesen a kandallóhoz ment. Alig tudtam a könyvet megragadni, hogy be ne hajítsa.

Ez az én bírálatom, mondá, midőn be akarta hajítani. Lám ez sem tud egyebet, csak virág és leány...

Egyéb is van itt, kérem; megmutatom.

Szükségtelen! Az emberiségnek minden szenvedését, visszaesését csupán a költészet okozta. Sokszor mondtam az öregnek is, hogy hagyjon fel vele. Nem tévé. Leélte életét haszontalanul.

Az utolsó szavak már tűzzel és hangosan voltak mondva.

*A beteg csendesesen fölemelé a kegyeletről megfélekezett fiúra tekintetét, és e tekintet olyan sokat mondott! Aztán megint lecsukta pilláit, és fel sem nyitá többé soha!”*⁴³

Szerintem nem szabad ezt szó szerint elhinni. De ha igaznak is véljük, akkor sem kell megbotrátkoznunk János szavain. A matematikában valóban csak azt szabad tudományos közleménynek elfogadni, ami teljesen új. János pedig erre törekedett. Csak újat és eredetit alkotott. Éppen Kiss Elemér professzor mutatott rá, hogy még 2002-ben is jelent meg olyan matematikai közlemény, amelyet János 160 évvel megelőzött! (Egy matematikai bizonyítás rövidségéről és tömörségéről van szó, Fermat karácsonyi tételéről!). Tehát jogos volt Jánosnak az az igénye, hogy az ember csak olyasmivel léphet a nyilvánosság elé, ami teljesen eredeti! Sajnos a szépirodalomban ez nem mindig érvényesül, talán nem is ez a fontos egy irodalmi alkotásban, de János épp ezért várta el ezeket a követelményeket egy verstől is. Jánosnak, azon kijelentését, hogy apja leélte életét haszontalanul, csak úgy szabad értelmeznünk, hogy nem alkotott a matematikában olyan maradandó tételeket, mint ő, és amilyenekre Farkas is képes lett volna, ha nem forgácsolja szét tehetségét polihisztorságra, kemence építésre, irodalomra stb. Ebben is igaza lett Jánosnak. A *Tentamen* az *Appendix*-ért lett híres, és mondjuk ki bátran, ma alig tudnának a *Tentamen*-ről, ha nem lett volna függeléke János munkája, a tér tudományáról.

Végére értünk ennek a nem hagyományos kirándulásnak, az erdélyi művelődéstörténet eme különös, peremére eső tájain: Arany, Toldi és a Bolyaiak. Mozaikszerűen felvetettünk néhány gondolatot, anélkül, hogy bármelyiket is kimerítettük volna. Tény, hogy mára, a Bolyaik ősi fészke, a bolyai várkastély és a Toldiak utolsó ágasczáinak hajléka, kecskék legelője, ebeknek vacska. Csak a csudabogár kíváncsiskodó művelődés-kutató láthat benne dicső régmúlt „daliás időket”.

⁴³ Réthy Lajos: Bolyai Farkas, Ország Tükre, 2 évf. 27. Szám 318-320, Pest, 1863

A felhasznált forrásmunkák jegyzéke

1. Erdélyi országgyűlési emlékek 2. kötet, Budapest 1899.
2. Rozvány György:
 - Nagyszalonta mezőváros történelme (Monográfiája), Gyula, 1870 (R. Gy. I.)
 - Nagyszalonta történelméhez, Nagyszalonta, 1889 (R. Gy. II.)
 - Nagyszalonta történelme 1800-tól 1848-ig, Nagyszalonta, 1892 (R.Gy. III.)
3. dr.Móczár József: Nagyszalonta 1606-1906, Nagyszalonta, 1906
4. Scholtz Béla: Nagy-Várad várának története, Nagyvárad, 1907
5. dr.Karácson Imre: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664-1666, Budapest, 1908.
6. dr. Viski Károly: Arany népe, Nagyvárad, 1919.
7. Gere F. És Katona M.: A nagyszalontai gymnasium története, Nagyszalonta, 1896
8. – Inventar despre rămășițele arhivei orașului Salonta, predate Arhivelor Statului, - întocmit la 22 decembrie 1954. (Nagyszalonta város irattára maradványokról 1954. december 22-én készített leltár, mely maradványokat az Állami Levéltárnak adták át)
9. – Szalontai tanácsulések jegyzőkönyve 1847. április 17. után. Az Arany János Elmékmúzeumban.
10. – Mappa Generalis Terreni Oppidi Nagyszalonta, Anno 1812. (Kézi rajz fényképmásolata)
11. Huszár mérnök: Az 1636. október 6-án Nagyszalonta és Madarász alatti csata térképe. Rozvány György által vett másolat, nyomtatásban.

12. Bay János mérnök által 1864- és 1871-ben történt felmérés alapján készült és 1871-ben hitelesített: Nagyszalonta város rendezetlen határának térképe. I. db. 1,2,3 szelvény. Kézi rajz.
13. Bay János mérnök által 1870-ben készített, 1871-ben hitelesített: N-Szalonta város belsőiségeinek térképe. Kézi rajz.
14. Mlynár Antal: N-Szalonta város belső telkeinek térképe. Nagyszalonta, 1881. Nyomtatásban.
15. Szécsen Antal: Nagyszalonta nagyközség térképe. Nagyszalonta 1941. Nyomtatásban.
16. – Harta Oraşului, 1930. Nyomtatásban.
17. – Nagyszalonta város térképe 1940. Napfénymásolatban.

*E füzet-sorozattal emléket
szeretnénk állítani édesapánk, néhai
Bordás László, nagyszalontai
jegyzőnek, helytörténésznek.*

*Bordás László gyermekei, unokái,
dédunokái*

Nagyszalonta látképe 1885-ben

